

РОЗДІЛ І

МІСТЕЧКО

*Put thousands together
Less bad,
But the cage less gay.*
Гоббс¹

Вер'єр можна вважати одним із найбільш мальовничих містечок Франш-Конте. Його біленькі будиночки з гостроверхими, вкритими червоною черепицею покрівлями розсіяні по взгір'ю, де в кожній улоговині височіють розлогі могутні каштани. За кілька сотень футів від розвалин міських укріплень, бозна-коли побудованих іспанцями, протікає річка Ду.

З півночі Вер'єр закритий високою горою – одним із відрогів Юри. Вже за перших жовтневих заморозків її стрімкі вершини вкриваються снігом. Перш ніж влитися в Ду, невпинний гірський потік перетинає Вер'єр і приводить у рух безліч тартаків²; це нехитре виробництво забезпечує добробут більшості мешканців, які радше нагадують селян, ніж містян. Утім, містечко розбагатіло не завдяки тартакам. Загальним добробутом, який після падіння Наполеона дав змогу поновити фасади майже всіх будинків Вер'єра, містечко зобов'язане фабриці вибивних тканин, відомих як мюлузькі.

Щойно ви в'їжджаєте в місто, вас приголомшує гуркіт якоїсь громохкої, страхітливої машини. Гірський потік запускає колесо, що підіймає двадцять важких молотів. Вони валяться з баханням, від якого здригається бруківка. Щодня кожен із цих молотів виробляє казна-скільки тисяч цвяхів. Гарненькі бадьорі дівчата підставляють під удари тих величезних молотів залізні брусочки, які миттю перетворюються на цвяхи. Це зовні досить

1 «Гуртом зібрати тисячі – це, може, й непогано, проте не в клітці – у ній не весело» (англ.) – Хоча цитату приписують англійському філософу Гоббсу, він ніколи не казав цих слів (Сенді Петрі).

2 Тартак – лісопильний завод.

грубе заняття — одне з багатьох, які надзвичайно вражають по-дорожнього, котрий уперше опинився в горах на межі Франції та Гельвеції¹. Коли, потрапивши до Вер'єра, подорожній питає, чия це славна цвяхарня оглушає перехожих, що підіймаються головною вулицею, йому спроквола відкажуть: «Ааа, вона належить мес'є меру».

Якщо ж раптом подорожній зупиниться на кілька хвилин на центральній вулиці Вер'єра, що веде від берега Ду до вершини пагорба, можна закладатися сто проти одного — він неодмінно натрапить на високого чоловіка поважного та заклопотаного вигляду.

Забачивши його, містяни квапливо стають наввипинки. Цей чоловік має сивасте волосся та вдягається в усе сіре. Він кавалер декількох орденів, має високе чоло, орлиний ніс — загалом його риси обличчя доволі правильні: з першого погляду може навіть здатися, що гідність мера невеличкого містечка поєднується в ньому з деякою приязністю, яку ще можна зустріти в людей сорока восьми-п'ятдесяти років. Проте незабаром паризький подорожній буде прикро вражений виразом обличчя, на якому закарбувалися самовдоволення та бундючність, поєднані з хтозна-якою обмеженістю та посередністю. Зрештою, стає зрозуміло, що талант цієї людини не сягає далі вміння наполегливо правити борги, які йому винні, однак свої борги відкладати на безрік.

Ось такий він мер Вер'єра — мес'є де Реналь. Перетнувши вулицю поважною ходою, він входить до мерії, і подорожній втрачає його з виду. Втім, якщо подорожній продовжить свою прогулянку, то десь кроків за сто побачить доволі гарний будинок, а крізь залізний паркан, що його оточує, — дивовижні сади. За ними простягаються пагорби Бургундії: вони окреслюють виднокрай і, здається, створені саме для того, аби тішити зір. Цей чарівний краєвид змушує подорожнього забути пошесну атмосферу дріб'язкових грошових інтересів, котра починає його потроху душити.

¹ Гельвеція є національним уособленням Швейцарії, офіційно — Швейцарська Конфедерація. Алегорію зазвичай зображують у розвіяному одязі, зі списом і щитом, прикрашеними швейцарським прапором, із заплетеним волоссям і вінком як символом конфедерації.

Йому кажуть, що цей будинок належить мес'є де Реналю. І що саме завдяки прибуткам від своєї великої цвяхарні мер Вер'єра зміг збудувати цей чудовий будинок із тесаного каменю, який він наразі завершує. А ще кажуть, що мес'є де Реналь належить до давнього іспанського роду, який буцімто оселився в цьому краї задовго до того, як його завоював Людовик XIV.

У 1815 році мес'є де Реналь став мером Вер'єра та відтоді почав соромитися своєї промисловості. Широкі підпірні стіни терас, що підтримують різні частини цього дивовижного саду, який, рівень за рівнем, спускається до річки Ду, — це теж винагорода мес'є де Реналю за його вправність у торгівлі залізними виробами.

Не сподівайтесь побачити у Франції мальовничі сади, подібні до тих, що оточують промислові міста Німеччини: Лейпциг, Франкфурт, Нюрнберг та інші. У Франш-Конте що більше стін ви зводите, що більше нагромаджуєте каміння у своєму маєтку, то більше у вас прав на повагу з боку сусідів. Сади мес'є де Реналю, у яких сила-силенна стін, викликають захоплення ще й тому, що деякі ділянки, на котрих вони розташовані, обійшлися йому на вагу золота. Так, наприклад, оцей тартак — неймовірно розташування якого на березі Ду вас так вразило при в'їзді до Вер'єра; що на ньому ви помітили прізвище СОРЕЛЬ, написане велетенськими літерами на дошці на верхівці даху, — шість років тому стояв на тому самому місці, де зараз зводять четверту терасу садів мес'є де Реналю.

Хоч яким гоноровим не був мес'є мер, йому все-таки довелось довгенько вмовляти та загоджувати старого Сореля, похмурого й упертого селянина, і, зрештою, виплатити йому купу луїдорів, щоб той переніс свій тартак в інше місце. Щодо міського потічка, який приводив у рух тартак, то мес'є де Реналь через свої зв'язки в Парижі домігся, щоб його відвели в інше річище. Цей привілей він отримав після виборів 182... року.

За один арпан¹ землі він віддав Сорелю чотири на п'ятсот кроків нижче, на березі Ду. І, хоча це місце було набагато вигіднішим для торгівлі ялиновими дошками, батечко Сорель — як його стали називати відтоді, як він розбагатів, — примудрився скористатися

¹ Арпан — старофранцузька міра площі, яка дорівнювала приблизно 5 107 м².

нетерпінням і манією привласнення, що охопили його сусіда, і витягти з того кругленьку суму в шість тисяч франків.

Направду, місцеві мудрагелі не схвалювали цієї угоди. Якось у неділю, – це було чотири роки тому, – повертаючись із церкви в парадному вбранні мера, месьє де Реналь забачив здалеку старого Сореля в оточенні трьох його синів. Старий дивився на нього й усміхався. Той посміх запав у око месьє меру, і відтоді в нього з голови не йшла думка, що обмін міг би вартувати йому значно дешевше.

Щоб заслужити повагу з боку мешканців Вер'єра, головне – зводячи безліч стін, не пристати на гадку італійських каменярів, котрі навесні переходять міжгір'я Юри, прямуючи до Парижа. Таке нововведення коштувало б необачливому господареві довічної репутації *людини несповна розуму*, і він назавжди втратив би добре ім'я в очах поміркованих і розсудливих людей – бо саме вони і є джерелом загальної суспільної думки у Франш-Конте.

Правду мовити, ці розсудливі люди виявляють найприкріший деспотизм; саме через це огидне слово життя в містечках стає нестерпним для кожного, хто будь-коли жив у цій великій республіці, що зветься Парижем. Тиранія суспільної думки – та ще і якої! – однаково безглузда в містечках як Франції, так і Сполучених Штатів Америки.

РОЗДІЛ II

МЕР

*Престиж! Невже це ніщо, месьє?
Повага дурнів, здивування дітей,
заздрощі багатіїв, зневага мудреця.*
Барнав¹

На щастя для репутації месьє де Реналья як керманича містечка, міський бульвар, що в'ється пагорбом на висоті близько ста футів понад потоками Ду, потребував спорудження велетенської підпірної стіни. Завдяки чудовому розташуванню, з бульвару відкривався один із наймальовничіших краєвидів Франції. Однак щовесни дощі вимивали бульвар, вкривали його глибокими ковбаннями, і зрештою ним ставало неможливо пересуватися. Тож ця відчутна для всіх незручність дала месьє де Реналю щасливу нагоду увічнити своє правління зведенням підпірної стіни заввишки двадцять футів і завдовжки тридцять-сорок туаів².

Парапет цієї стіни – заради якої месьє де Реналю довелося тричі їздити до Парижа, адже передостанній міністр внутрішніх справ виявився запеклим ворогом вер'єрського бульвару – так от, парапет цієї стіни височіє тепер на чотири фути над землею. І ніби на знак виклику міністрам, нинішнім і колишнім, зараз його облицьовують плитами з тесаного каменю.

Скільки разів, линучи думками до нещодавно покинутого Парижа, згадуючи його бали, я спирався грудьми на ці масивні кам'яні брили красивого сизого кольору, і мої очі вдивлялися в долину Ду! Там, на лівому березі, зміяються п'ять чи шість улоговин, на дні яких вимальовуються струмочки. Вони біжать від водоспаду до водоспаду, а згодом впадають у Ду. Сонце в цих горах

¹ Антуан Барнав – французький політичний діяч, соціолог, послідовник сенсуалізму.

² Туаз – одиниця довжини у Франції, яка дорівнює 1 949 м.

жагуче; коли ж воно в zenіті, розкішні платани захищають подорожнього, що розташувався на цій терасі й поринув у свої думи. Платани пишно розрослися та вкрилися прекрасною смарагдовою зеленню на наносному ґрунті, який месье мер наказав насипати за своєю величезною підпірною стіною, бо, попри незгоду муніципальної ради, він таки розширив бульвар на шість футів (за що я йому віддаю належне, хоч він й ультрарояліст, а я – ліберал). Ось чому, на його думку та на думку месье Валено, щасниці директора вер'єрського притулку для нужденних, ця тераса не поступається терасі в Сен-Жермен-ан-Ле¹.

Як на мене, АЛЕЯ ВІРНОСТІ – цю офіційну назву можна побачити в п'ятнадцяти або двадцяти місцях на мармурових дошках, за котрі месье де Реналь отримав ще одного хреста, – має єдину ваду, за котру я міг би дорікати: на Алеї Вірності у варварський спосіб, за наказом міської влади, обрізають й обкраюють, мало не до стовбура, могутні платани. Своїми низькими, круглими та плискатими кронами вони нагадують звичайнісіньку городину, а могли б мати величні форми, які ми бачимо в англійських платанів. Проте воля мера деспотична, тож двічі на рік усі дерева, що належать громаді, безжально чикрижать. Місцеві ліберали стверджують, – хоча це перебільшення, – що рука міського садівника стала нещаднішою, відколи в месье вікарія Маслона з'явилася звичка забирати собі плоди цієї обрізки.

Кілька років тому цього молодого священника прислали з Безансона наглядати за абатом Шеланом і ще кількома священниками в околиці. Старий полковий хірург італійської армії², який після відставки оселився у Вер'єрі, і був за свого життя, за словами мера, і якобінцем, і бонапартистом водночас, наважився якось поскаржитися йому на періодичне нівечення цих прекрасних дерев.

– Мені до вподоби затінок, – відказав йому месье де Реналь із тією зверхністю, яку він міг собі дозволити, розмовляючи

1 Велика тераса в Сен-Жермен-ан-Ле створена Андре Ле Нотром на замовлення Людовіка XIV в 1669-1674 рр. Її довжина – 2 400 м, тобто 1 000 туазів, ширина – близько 30 м, з обох боків терасу оточують липи.

2 Італійська армія була польовою армією французької, дислокованої на кордоні з Італією для операцій у самій Італії. Найбільш відома своєю роллю під час Французьких та наполеонівських воєн.

з полковим хірургом, кавалером Ордена Почесного Легіону. – Мені до вподоби затінок, і я наказую обрізати свої дерева так, щоб вони давали тінь. Навіть не уявляю собі, навіщо ще існують дерева, якщо вони, як, наприклад, волоський горіх, не дають прибутку.

Ось головні слова, що все вирішують у Вер'єрі: ДАВАТИ ПРИБУТОК. Лише до цього зводяться безнастанно думки понад трьох чвертей мешканців містечка.

Давати прибуток – ось довід, що вирішує все в цьому містечку, яке здавалося вам таким милим. Нетутешній людині, що потрапляє сюди, захоплюючись красою прохолодних, глибоких довколишніх долин, спершу здається, що містяни сприйнятливо до краси, позаяк вони весь час торочать про красу свого краю: не можна заперечувати, що вони її цінують; утім, лише тому, що вона приваблює приїжджих, чії гроші збагачують власників заїжджих дворів, що через міські податки дає прибуток місту.

Однієї гождої осінньої днини месье де Реналь прогулювався Алеєю Вірності під руку зі своєю дружиною. Слухаючи чоловіка, який із поважним виглядом щось розказував, мадам де Реналь занепокоєно стежила очима за рухами трьох хлопчаків. Старший, на вигляд років одинадцяти, повсякчас підходив до парапету й удавав, що залазить на нього. Тоді лагідний голос промовляв ім'я Адольф, і дитина відмовлялася від свого амбітного задуму. Мадам де Реналь на вигляд мала років тридцять, але була ще досить вродливою.

– Він ще пожалкує про це, цей месье з Парижа, – казав месье де Реналь з ображеним виглядом, і його зазвичай бліді щоки здавалися ще блідішими. – У мене знайдуться друзі при Дворі...

А втім, хоча я й збираюся на двохстах сторінках вести вам про провінцію, я, зрештою, не настільки варвар, щоб мучити вас довгими та нудотними провінційними розмовами.

Цей паризький месье, такий осоружний мерові Вер'єра, був ніхто інший, як месье Аппер¹, який два дні тому встиг побувати не лише у вер'єрських в'язниці та притулку для нужденних, але

1 Бенжамен Нікола Марі Аппер – французький філантроп, письменник і публіцист. Засновник і редактор «Тюремної газети», де виступав із різкою критикою утримання в'язнів в окремих камерах.